

არქეოლოგია

მანანა გაბუნია*, ნინო ჯაყელი*, თამარ ალაპიშვილი*

*საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი
რუსთაველის გამზირი 3, 0105, თბილისი, საქართველო
ელფოსტა: mananagab@seznam.cz; nino_jakeli@yahoo.com; atattela@yahoo.com

კლდის პრეისტორიული ნახატები თრიალეთიდან

თრიალეთის პეტროგლიფები საქართველოს ტერიტორიაზე პრეისტორიული მხატვრობის ჯერჯერობით ერთადერთი ძეგლია. ის მდებარეობს სამხრეთ საქართველოში, თრიალეთში, სოფ. განთიადში (ყოფილი სოფ. თაქილისა), მდ. ავდრის ხევის (ყოფილი პატარა ხრამი) კანიონისებური ხეობის მარჯვენა ნაპირზე. ხეობა შედგება ოთხი ფსევდოტერასისაგან, რომელთა ფორმირება გვიანბლეისტოცენური ასაკის ანდეზიტ-ბაზალტების ოთხი ლავური ნაკადისა და მათ შორის მოქცეული ეროზიისადმი ნაკლებად გამძლე ქანების არათანაბარი გადარეცხვის პროცესს უკავშირდება. ამ ოთხი ფსევდოტერასიდან უკეთაა გამოსახული მეორე, მესამე და მეოთხე, ხოლო პირველი ლავური ნაკადი მდინარის კალაპოტთან შიშვლდება და უმეტესად, წყლით იფარება [Маруашвили Л. 1971: 369-377].

მეოთხე ლავური ნაკადის ფუძეში, რომელიც მდინარის დონიდან 30 მეტრის სიმაღლეზე მდებარეობს, ერთი მეორის მიყოლებით ერთმანეთისაგან მცირე მანძილით დაშორებული რამდენიმე გამოქვაბულია, სადაც 1974-75 წლებში გათხრებს ვაწარმოებდით [გაბუნია მ., ვეკუა ა. 1980]. გათხრების შედეგად გაირკვა, რომ მინისქვეშა წყლების მოქმედებით გამოქვაბულიდან ფენები მთლიანად გამორეცხილიყო. გამოქვაბულის წინ, ტერასების ზედაპირზე და გავლებულ თხრილებში, ობსიდიანის ბევრი იარაღი და წარმოების ნაშთი აღმოჩნდა. იქ მცირე რაოდენობით მეოთხეული პერიოდის ცხოველთა განამარხებული ფრაგმენტებიც იყო, რომლებიც, პალეონტოლოგ ა. ვეკუას განსაზღვრით, კეთილშობილ ირემსა (*Cervus elephas*) და კაბალოიდურ ცხენს (*Equus caballus*) განეკუთვნება.

ობსიდიანის კომპლექსში გამოიკვეთა ლევალუას ფაციესის დაკბილული მუსტიე, ასევე მეზოლითისთვის დამახასიათებელი მიკროლამელები და ასიმეტრიული სამკუთხა მიკროჩასართები. იქვე აღმოჩნდა ორმხრივდამუშავებული ყუნწიანი ისრისპირი ბრინჯაოს ნამცეცებთან ერთად [გაბუნია მ., ვეკუა ა. 1980].

1975 წელს ისტორიკოსმა ქ. ჩხატარაშვილმა გადმოგვცა წერილი, რომელიც ხელნაწერთა ინსტიტუტის (დღეს ხალნაწერთა ეროვნული ცენტრი) არქივში უნახავს. წერილს XIX ს-ის 80-იან წლებში საქართველოში მოლვანე მოყვარული არქეოლოგი ა. იოაკიმოვი უგზავნის ისტორიის მოყვარულ ე. ვეიდენბაუმს. წერილის შინაარსი ასეთია: “მონყალეო ხელმწიფევ, ევგენი გუსტავის ძევ, ძალიან დასანანია, რომ არ ჩამობრძანდით წალკაში, და აი, რატომ: წარმოიდგინეთ, რომ სოფ. თაქილისას ხეობაში მე მივაკვ-

ლიე გამოქვაბულებს, რომელთა კედლებზე გამოსახულია (ამოკანრულია) სანადირო სცენები. ეს წალეაში ოდესალაც მცხოვრებ ველურთა ნახატების მთელი გალერეაა!"

ამ ცნობას თავის დროზე სკეპტიკურად შეხვდა არქეოლოგი ბ. კუფ-ტინი. მიუხედავად ამისა, XX ს-ის 40-იან წლებში ნ. ბერძენიშვილი და ალ. ჯავახიშვილი ამ მითითებათა კვალს გაყვნენ, მაგრამ მათს ძებნას, სამ-ნუხაროდ, შედეგი არ მოჰყოლია. ჩვენც არაერთგზის ვეცადეთ აღნიშნული გამოსახულებების მიგნებას, მაგრამ გამოქვაბულების კედლებზე ვერაფერი ვიპოვეთ. როდესაც გამოქვაბულებში დაწყებული ძებნა კლდის გაშიშვლებულ ზედაპირზე გავაგრძელეთ, მართლაც ნავაწყდით კლდეზე ამოკანრულ ცხოველთა გამოსახულებებს, რომლებიც, უთუოდ, სწორედ იმ „გალერეის“ ნაწილს იყო, XIX ს-ის მიწურულს ა. იოაკიმოვის აღტაცება რომ გამოუწვევია.

თუ გადავხედავთ თრიალეთის პეტროგლიფების სიტუაციურ გეგმას, დავინახავთ, რომ ნახატები პატარ-პატარა კერებად ჯგუფდება და 60-იოდე მეტრზე ვრცელდება, თითო-ოროლა გამოსახულება ამ კერებს შორისაც გვხვდება (გეგმა 1).

კლდოვან ზედაპირზე უმეტესად გამოსახულია ცხოველთა კონტურული, იშვიათად კი — ხაზოვანი ნაკანრ-ნახატები, კერძოდ: ირმების, შვლების, ჯიხვების, ცხენების, ლომის (?), აქლემების, ქვეწარმავლების, თევზის, ფრინველის, ფანტასტიკური და ჰიბრიდული ცხოველების გამოსახულებები. გვხვდება ცალკეული კომპოზიციები: სიმბოლურად გადმოცემული ნადირობის სცენა, ცხენების რემა, მახეში გაბმული ცხოველები და სხვ. ასევე გამოსახულია სოლარული ნიშნები და ბევრი გაურკვეველი სიმბოლო, ანთროპომორფული ფიგურები — მშვილდისრიანი მონადირე მამაკაცები (სურ. 2-18). ზოგჯერ ნახატები ნაწილობრივადაა გამოსახული.

აღსანიშნავია, რომ კლდეზე გამოსახული ცხოველების უმრავლესობა კარგადაა ცნობილი ამ რეგიონისა, და ზოგადად, მთელი სამხრეთ საქართველოს მეზოლითური ეპოქის ძეგლებიდან [გაბუნია მ. 1972: 25-38; 1976: 25-28; გაბუნია მ., ვეკუა ა. 2005: 5-12]. თრიალეთის გამოსახულებები კარგად ასახავს გვიანპლეისტოცენსა და ადრეპოლოცენში გავრცელებულ ადგილობრივ ფაუნას.

თრიალეთის ნაკანრ-ნახატებს ბევრი საერთო ნიშანი აქვს: მონადირეების გარდა, ყველა გამოსახულება პროფილურია; ნახატები ერთ სიბრტყეზე განლაგებული, ანუ არ ჩანს პერსპექტივა; რამდენადმე შერწყმულია აბსოლუტური პროფილი და ნორმალური პერსპექტივა; ფიგურები, უმეტესად, სტატიკურადაა გადმოცემული, თითქმის არ ჩანს მოძრაობა; გამოსახულებები მცირე ზომისაა (3,5 სმ-დან 18 სმ-დან), წვრილი, არაღრმა, აბრისით შემოხაზული; ნახატთა ძირითადი ნაწილი გეომეტრიული სტილითაა შესრულებული.

შესრულების ტექნიკის, სტილის, შინაარსის, შედარებითი ანალიზისა და სხვა ნიშნების მიხედვით, აღნიშნული გამოსახულებები ორ ქრონოლოგიურ ჯგუფად იყოფა. თუმცა, ამ ჯგუფების მკვეთრად გამიჯვნა ძნელია, რადგან ადრეული საფეხურის ნაკანრი ნახატები მომდევნო საფეხურისათვის დამახასიათებელ ნიშნებს ამჟღავნებს, და პირიქით. ადრეული

ნახატები დაახლოებით ძვ.წ. IX-VII ათასწლეულებში უნდა იყოს შექმნილი და, შესაბამისად, მეზოლითურ ეპოქას უნდა განეკუთვნებოდეს, ისინი საკმაო მსგავსებას ავლენს ანატოლიაში არსებული ადი-იემენის მღვიმისა და მისგან 2 კმ-ით დამორებული პალანლის მღვიმის მეზოლითურ გამოსახულებებთან, რომლებიც, თავის მხრივ, წააგავს არაპეტში აღმოჩენილსა და, ძვ.წ. IX-VII ათასწლეულებით დათარიღებულ მხატვრობას. ამ ნახატების მსგავსია ახლო აღმოსავლეთში, ნეგევის უდაბნოსა და იორდანის ზეგანზე, აღმოჩენილი ხელოვნების ნიმუშები და სხვ. [Anati E. 1972: 30-31]. საგრძნობი მსგავსებაა აფრიკაში, ფიგურის მახლობლად ალუირ-მარკოს საზღვარზე, მდებარე გარა მელიას ების ნახატებთან [Simoneau A. 1975:168]. თრიალეთში აღმოჩენილი მსგავსი ანთროპომორფული გამოსახულებები – მონადირეები და ირმები გამოსახულია მდ. ანგარის ხეობაში, მანჩაის მთაზე [Хорошил П. 1994: 127-131].

თრიალეთის პეტროგლიფების მეორე ჯგუფის (ენეოლით-ბრინჯაოს ხანა) გამოსახულებებში იზრდება სტილზაცია, ფიგურები უფრო სტატიკური ხდება და გეომეტრიულ მოხაზულობას იძენს. აღნიშნული კანონზომიერებანი მუღავნდება თითქმის ყველგან, სადაც შესაბამისი პერიოდის პეტროგლიფებია შემონახული. ა. ჰოისლერი აღნიშნავს, რომ ყველა ჩამოთვლილი პარალელი პირდაპირ კავშირებზე არ უნდა მიუთითებს და დამთხვევაა [Häusler A. 1975: 129].

როგორც საერთოდ კლდის ნახატებში, აქაც ბევრია სხვადასხვა ნიშანი და სიმბოლო: კვადრატული ბადეები, ზიგზაგები, ერთიმეორები ჩასმული წრეხაზები შუაში წერტილითა და სხვ. ასეთი გამოსახულებები დამახასიათებელია ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანისათვის. მათი ერთი ნაწილი, რომელიც სოლარული ნიშნებითაა წარმოდგენილი, მიწათმოქმდებასთან უნდა ასოცირდებოდეს.

საქართველოს ტერიტორიაზე ამ პერიოდის ნახატები ცნობილია თრიალეთიდან — ზურტაკეტის ყორღანებიდან. გორასამარხების ნიშნიან ქვებზე გამოსახულია თრიალეთის პეტროგლიფების მსგავსი ირმებისა და ძროხის ფიგურები, მაგრამ იქ რომბებით და დაკიდებული სამკუთხედებით შედგენილი ორნამენტული მოტივები ჭარბობს, ცხოველთა გამოსახულებები კი უფრო იშვიათია [ჭაფარიძე ო. 1969; Häusler A. 1995: 132]. ამგვარი ორნამენტული დეკორის პარალელები შავი ზღვის ჩრდილოეთ რეგიონში, ასევე დასავლეთ და ცენტრალური ევროპის მეგალითურ ხელოვნებაში მოიძიება [Häusler A. 1995: 126-198].

ფანტასტიკური ცხოველები პრეისტორიულ მხატვრობის ბევრ ძეგლზე გვხვდება. აღსანიშნავია მათი არსებობა თრიალეთში აღმოჩენილი ნაკანტრების მხატვრულ სახეთა შორის. აქ გამოსახულია წარმოსახვითი ცხოველი კუზით, კუზიანი ცხენები და კვიცი. ფრთოსანი ცხენი და ფრთოსანი კვიცი ცნობილია მთიანი აღტაიდან, კუზიანი ცხენი კი — რუსული ზღაპარ „Конек-горбунек“. ფანტასტიკური ცხოველები გვხვდება საია-ნოალტაის მთებში აღმოჩენილ პეტროგლიფებში [Дэвлет Е., Чжан Со Хо, 2014: 81]. ავტორთა აზრით, ისინი ბრინჯაოსა და რკინის ხანას უნდა განეკუუთვნებოდეს [Дэвлет Е., Чжан Со Хо, 2014: 87]. დევლეტი და ჩუონ სო ხო აღნიშნავენ: “მიუხედავად დიდი მრავალფეროვნებისა, მსოფლიოს ხალხთა მითოლოგიის შედარებითმა ანალიზმა გვიჩვენა, რომ ერთმანეთისგან

დიდი მანძილით დაშორებულ კლდის მხატვრობის ნიმუშებში ხშირია მოტივები, რომლებიც თითქოს მითოლოგიური სიუჟეტების ილუსტრაციას წარმოადგენს” [Дэвлет Е., Чжан Со Хо, 2014: 81].

2018 წლის მაისის თვეში მივლინებით გახლდით თრიალეთში. ჩვენი მიზანი იყო მდინარე ავდრის ხევის ორივე ნაპირის დაზვერვა, გვსურდა გაგვერკვია, აღმოჩენილი პეტროგლიფები ერთადერთია ამ ხეობაში, თუ მას გავრცელების სხვა კერებიც გააჩნია.

თავდაპირველად, დავზვერეთ ხეობის ქვემო წელი, ანუ ის ნაწილი, საიდანაც პეტროგლიფებია ცნობილი. აქ მესამე ტერასაზე, გამოსახულებების შვიდი ახალი კერა აღმოჩნდა, რომლებიც დაახლოებით 90 მეტრიან მონაკვეთზე ვრცელდება (სურ. 19-21).

დაიზვერა ხეობის ზემო წელიც, 300-იოდე მეტრის სიგრძის მონაკვეთი. მარჯვენა ნაპირზე აქაც მდინარის აუზის გეოლოგიური ისტორია უფრო კარგად იყითხება და გამიშვლებული კლდოვანი ფერდი ტერასების ფორმირების რამდენიმე ეპიზოდის გამოყოფის საშუალებას იძლევა (სურ. 22). მარცხენა ფერდი კი ნიადაგითა და ბალახით ისეა დაფარული, რომ კლდოვანი გაშიშვლებები მხოლოდ რამდენიმე ადგილზეა თვალხილული. ხეობის ამ მონაკვეთში, მდინარის ორივე ნაპირზე — ნაკანრებს შვიდ ადგილას მივაკვლიეთ. ჩვენ მათ პირიბითად „ზემო მხარის პეტროგლიფები“ ვუწოდეთ.

ამ მცირემასშტაბიანმა დაზვერვამ ცხადყო, რომ ავდრის ხევის პეტროგლიფების გავრცელების ბევრი კერა არსებობს. სავარაუდოდ, თავის დროზე, ხეობა ინტენსიურად იქნებოდა დასახლებული, რაზეც ისიც მეტყველებს, რომ ახლადდაზვერილ მონაკვეთშიც აღინიშნება მცირე ზომის გამოქვაბულები, რომელთა ნაწილი თაღიდან ჩამოცვენილი ლოდებითაა ამოქოლილი. ერთ გამოქვაბულთან გზის გაჭრის შედეგად გამოჩნდა კულტურული ფენების ჭრილი, საიდანაც აიკრიფა ობსიდიანის არტეფაქტები.

თრიალეთის კლდის ნახატები რეგიონის პრეისტორიული პალეოგარემოს, მეურნეობის სახეების, ადათ-წესების, რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების, კულტურული ტრადიციების აღდგენის შესაძლებლობას იძლევა. შესაბამისად, ისინი ისეთივე ისტორიულ წყაროს წარმოადგენს, როგორც ნებისმიერი არქეოლოგიური არტეფაქტი.

2014 წლს თრიალეთის პეტროგლიფებს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი მიენიჭა, ხოლო 2017 წელს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტო ესპანეთის ქალაქ ტრიოგუეროსში ევროპის საბჭოს კულტურული მარშრუტების ფორუმზე თრიალეთის პეტროგლიფებით წარსდგა. შედეგად, სააგენტოს ევროპული უწყების წევრობის სტატუსი მიენიჭა. იტალიის, საფრანგეთის, ესპანეთის, პოტრუგალიის, ირლანდიის, და აზერბაიჯანის შემდეგ, საქართველო პრეისტორიული ხელოვნების ევროპის საბჭოს კულტურული მარშრუტების სრულუფლებიანი მერვე წევრი გახდა.

ზემოთ თქმული გამოწვევების წინაშე გვაყენებს, რაც ახალი ნახატების აღწერა-დახასიათებას, იდენტიფიციაციას, ფიქსაციას, კლასიფიკაციას, სტატისტიკურსა და შედარებით ანალიზს [Побанова Н. 2015:12] გულისხმობს. მოსაძიებელია ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული მასალის პარა-

ლელებიც და სხვ., აუცილებელია პეტროგლიფების დაზიანების საფრთხეების შესწავლა და შეფასება (ლიქენოლოგიური კვლევები, ანუ კლდეზე ამოკანრული გამოსახულებების დამაზიანებელი მღიერებისა და ხავსის თვისებების დადგენა და სხვ.), მოსალოდნელი დაზიანებისგან თავდასაცავი სტრატეგიისა და სარესტავრაციო-საკონსერვაციო რეკომენდაციების შემუშავება.

თრიალეთის პეტროგლიფების დაცვა და თანადროულ არქეოლოგიურ ძეგლებთან ერთიან კონტექსტში კვლევა საქართველოს პრეისტორიული წარსულის რეკონსტრუირების საუკეთესო პერსპექტივას იძლევა.

ARCHAEOLOGY

Manana Gabunia*, Nino Jakeli*, Tamar Aghapishvili*

*Georgian National Museum, Simon Janashia Georgian Museum
3 Rustaveli ave., 0105, Tbilisi, Georgia
E-mail: mananagab@seznam.cz; atattela@yahoo.com; nino_jakeli@yahoo.com

Prehistory Rock Art from Trialeti

Summary

Trialeti petroglyphs are concentrated in Southern Georgia, in the village Gantiadi, on the canyon-like valley of the Avdriskhevi river, on the bare rocks of the river terraces. In several small-sized caves found in that valley, a lot of obsidian tools and stonedebitage were found, as well as a small number of quaternary fauna.

According to the typological characteristics of the lithics, Moustarian and Mesolithic periods were identified, as well as the Bronze Age artifacts.

On the outer surface of the bare rock scraped images were found, in particular: deer, Caucasian ibices, roes, horses, camels, reptiles, fantastic and hybrid creatures, also, certain compositions – a symbolically depicted scene of chase, a herd of horses, etc. Some solar signs and unknown symbols are identified along with the anthropomorphic images – a hunter with bows and arrows.

Based on the technique, style, content, relative analysis and a number of other features, in petroglyphs two chronological groups can be distinguished: the Mesolithic and Calcholithic-Bronze Ages; however, it is difficult to clearly differentiate these groups from one another.

In 2018, as a result of the short term survey, several new spots of images and rock shelters were discovered, which made clear that the valley of the Avdriskhevi river used to be entirely inhabited by humans in prehistory time.

Comprehensive scientific research of the petroglyphs at up-to-date techno-

logical level will enable to reconstruct paleo-environment, types of economy, household, customs and traditions, faith and notions of the prehistory man.

It is noteworthy that Trialeti petroglyphs have become a certified member of the Cultural Routes of the prehistory Art of Europe.

ბიბლიოგრაფია

- გაბუნია მ. 1972.** თრიალეთის მეზოლითურ ძუძუმწოვართა პალეონტოლოგიური ნაშთები და გეოგრაფიული გარემო. სპელეოლოგთა სამეცნიერო სესიის ბიულეტენი X. გვ. 25-28. თბილისი.
- გაბუნია მ. 1976.** თრიალეთის მეზოლითური კულტურა. თბილისი.
- გაბუნია მ., ვეკუა ა. 1980.** პატარა ხრამის პეტროგლიფები. თბილისი.
- გაბუნია მ., ვეკუა ა. 2005.** ბუნებრივი გარემოს ევოლუცია სამხრეთ საქართველოს ვულკანური მთიანეთის რეგიონში ეოპლეიისტოცენ-ადრეპლოცენში. არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის “ძიებანი” № 15-16. გვ. 5-12, რედ.. კვირკველია, თბილისი
- ჯაფარიძე თ. 1969.** არქეოლოგიური გათხრები თრიალეთში. თბილისი.
- Дэвлет Е., Чжан Со Хо. 2014. Каменная летопись Алтая. Москва
- Лобанова Н. 2015. Петроглифы Онежского озера. Петрозаводск-Москва
- Маруашвили Л. 1971. Южно-грузинское вулканическое нагорье. Геоморфология Грузии. ст. 369-377. Тбилиси
- Хорошил П. 1949. Писаницы на горе Манхай. Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях института истории материальной культуры. ст. 127-131. Москва-Ленинград
- Anati E. 1972.** *Arte preistorica in Anatolia*. Studi comuni № 4. Edizioni del Centro. p. 27-34. Italia
- Häusler A. 1975.** *Petroglyphen aus Trialeti, Transkaukasien*. Bollettino del Centro Camuno di Studi Preistorici. vol. XII. Edizioni del centro. p. 123-138. Italia
- Simoneau A. 1975.** *L'abri de la Gara Melias*. Bollettino del Centro Comune di Studi Preistorica. vol. XII. Edizioni del centro. p. 168. Italia

ილუსტრაციების აღწერილობა

- სურ. 1.** ავდრის წყლის ხეობა და პეტროგლიფების სიტუაციური გეგმა
- სურ. 2-18.** ძირითადი პანოს გამოსახულებები
- სურ. 19-20.** ახლაღმოჩენილი გამოსახულებები
- სურ. 21.** ხეობის ტერასები/ავდრის წყლის ხეობა

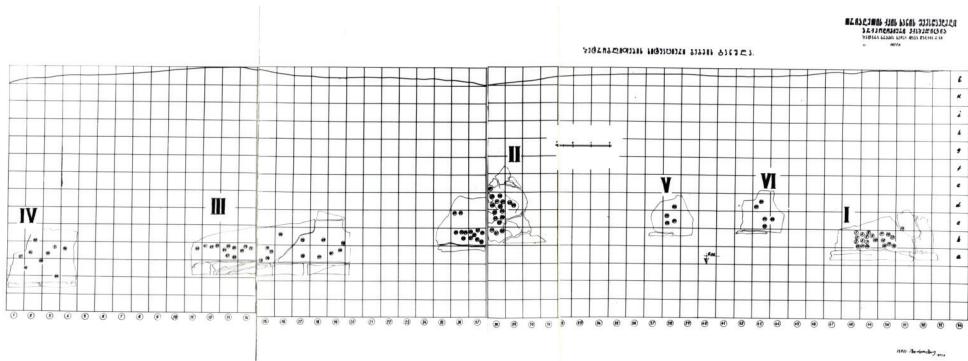
List of illustrations

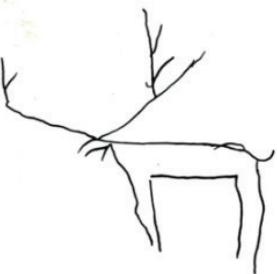
- Fig. 1.** Avdriskhevi gorge and the schematic plan of the Petroglyphs.
- Figs. 2-18.** Images of the main panel.
- Figs. 19-20.** Newly discovered Images.
- Fig. 21.** Upper reaches of Avdriskhevi gorge.

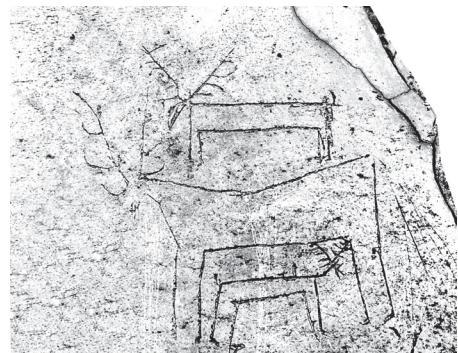
სურ. 1

გეგმა 1

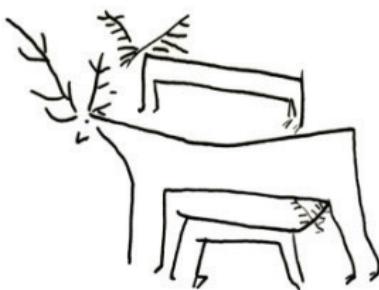

სურ. 2

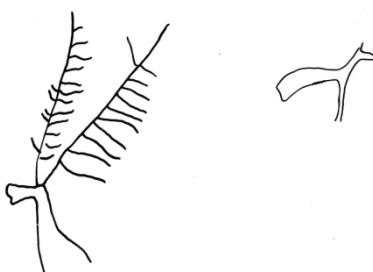
სურ. 3

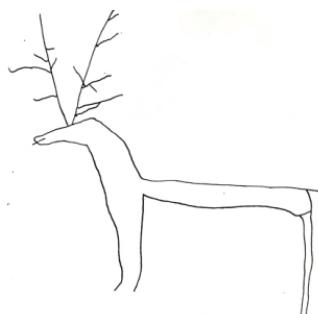
სურ. 4

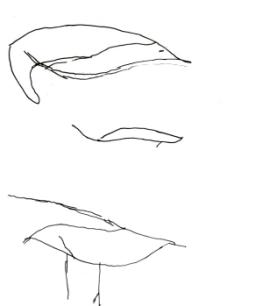
სურ. 5

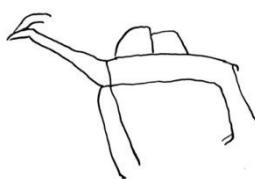
სურ. 6

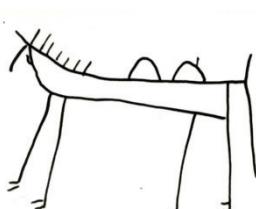
სურ. 7

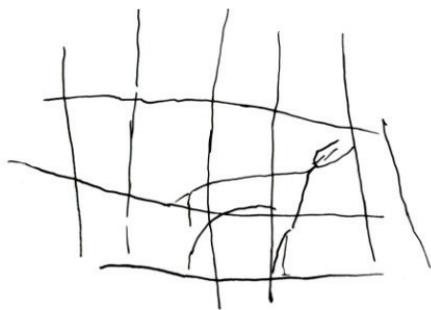
სურ. 8

სურ. 9

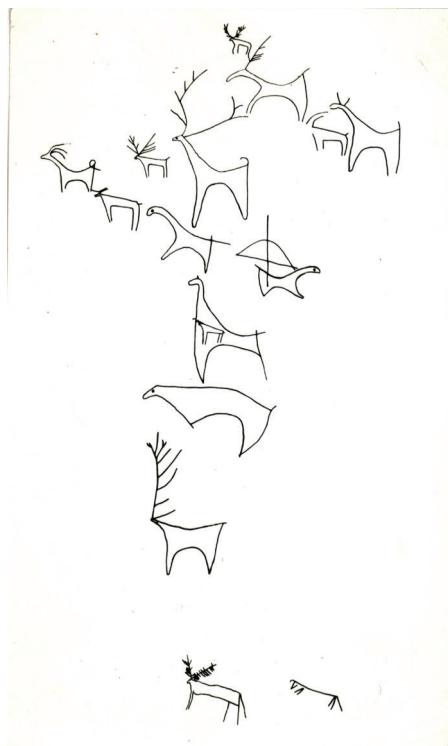
სურ. 10

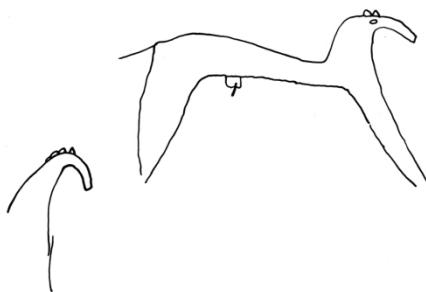
სურ. 11

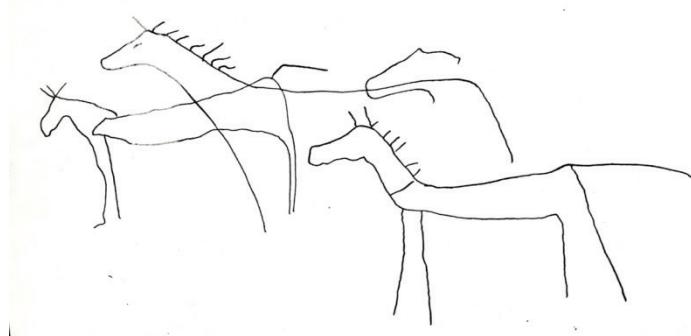
სურ. 13

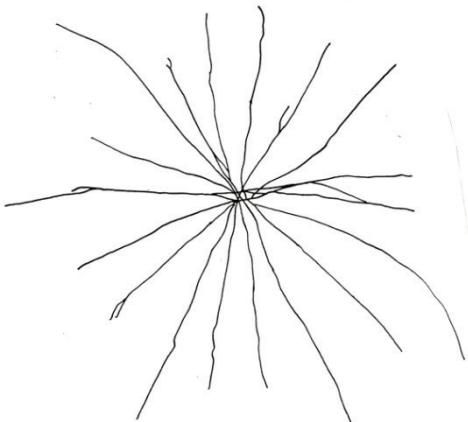
სურ. 12

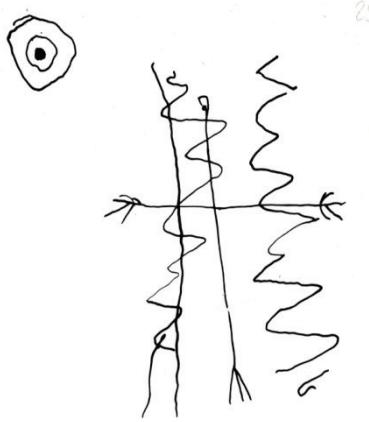
სურ. 14

სურ. 15

სურ. 16

სურ. 17

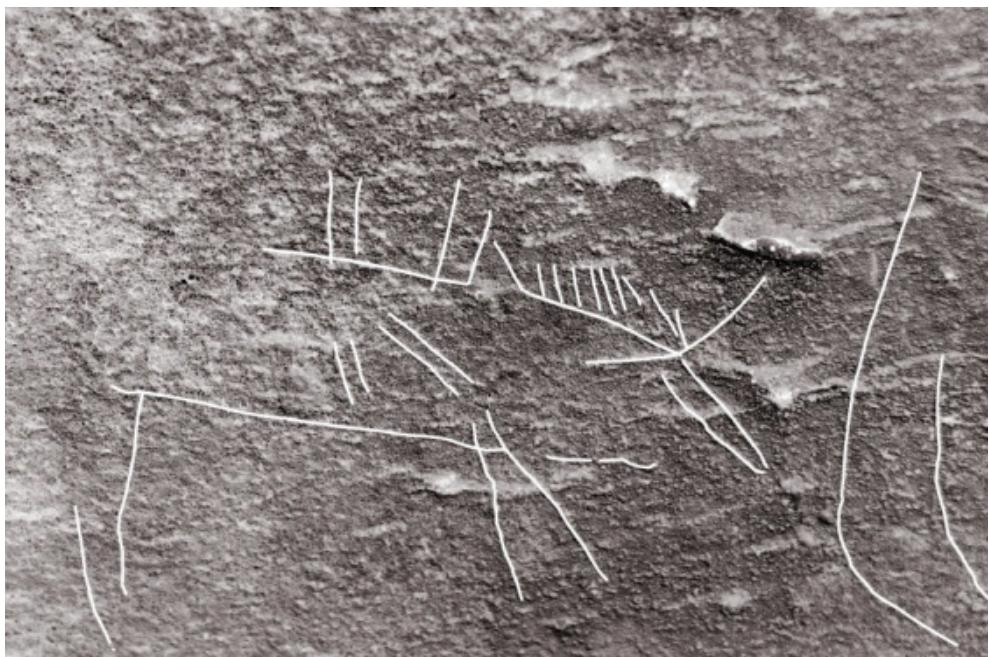
სურ. 18

სურ. 19

სურ. 20

Լույր. 21

Լույր. 22